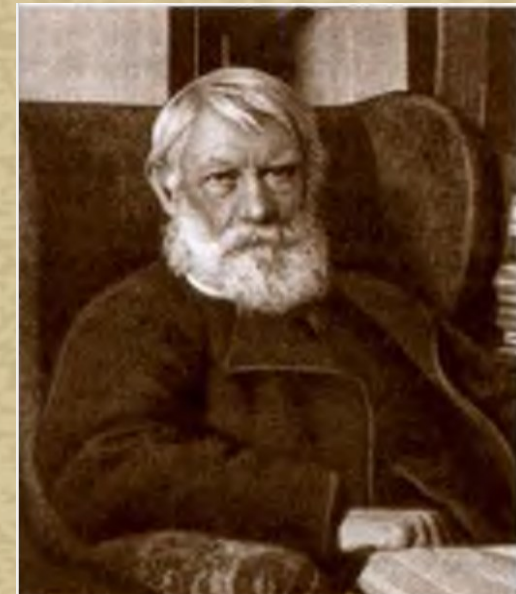

Галина Осіпова

МАЛОВІДОМІ ПОСТАТІ БІБЛОТЕКИ

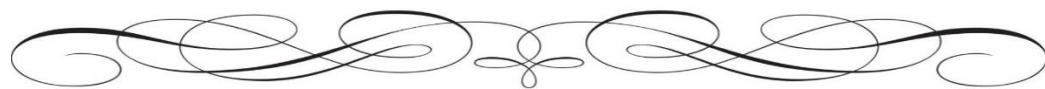
Ніжинської вищої школи:

СТЕПАН ІВАНОВИЧ

ПОНОМАРЬОВ

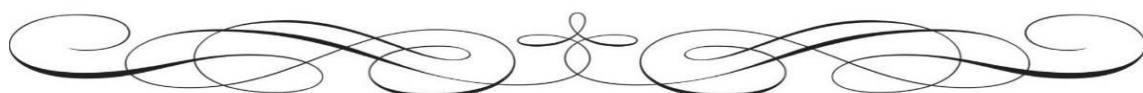

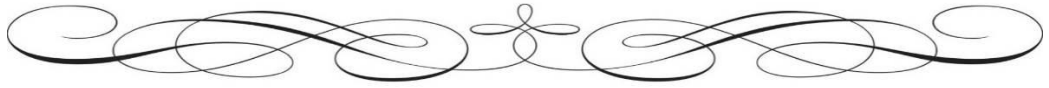
До 205-річчя бібліотеки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

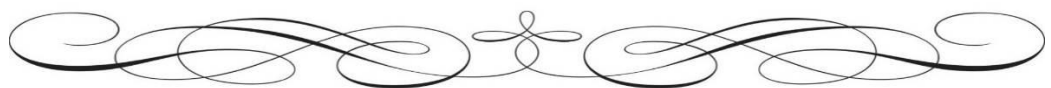
Городъ Нѣжинъ. Историко-филологическій институтъ князя Безбородко (бывшій лицей). Съ фот. Пржилускаго грав. Рашевскій.

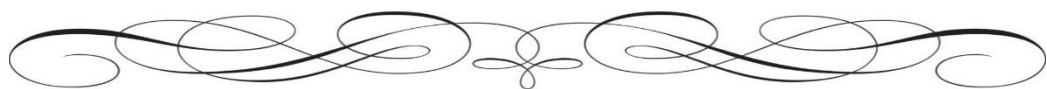
*«Град Коноп – мені колиска,
А милий Ніжин – учитель мій» -
із вірша С. Пономарьова*

Пономарьов Степан Іванович
(5.08.1826–31.10.1913)

**Серія «Імена в історії бібліотеки»
Випуск 4**

Галина Осінова

**Маловідомі постаті бібліотеки
Ніжинської вищої школи:**

***Степан Іванович
Пономарьов***

(5.08.1826–31.10.1913)

Ніжин - 2024

УДК 027.7-051:378(477.51)(092)

О -73

Рекомендовано до друку Бібліотечною радою
бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського.
Протокол № 5 від 8.09.2024 р.

Відповідальний за випуск:

О. С. Морозов – директор бібліотеки та Музею рідкісної книги
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Літ. редактор – **Д. М. Бобрик**

Редактор-бібліограф – **Л. П. Косовських**– завідувачка сектору наукової
бібліографії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи
Гоголя

О-73 **Осіпова Г.С.** Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської
вищої школи: Степан Іванович Пономарьов. Вип. 4. – Ніжин:
Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. – ? с. – *(Імена в історії
бібліотеки)*

Нарис присвячений Степану Івановичу Пономарьову видатному
вченому, поету, популяризатору знань, одному з найдосвідченіших
вітчизняних бібліографів другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Висвітлюється період його навчання в класичній гімназії при
Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька та його діяльності,
пов'язаної з придбанням бібліотеки відомого вченого-філолога Степана
Шевирьова для книгозбірні Ніжинського історико-філологічного інституту
князя Безбородька в 1876–1877-х рр.

Видання адресоване бібліотекарям, студентам, історикам,
науковцям, всім хто цікавиться історією Ніжинської вищої школи.

© Осіпова Г.С. 2024

© Бібліотека НДУ імені Миколи Гоголя 2024

© НДУ імені Миколи Гоголя 2024

С. Пономарьов

*«Я книгу паче хліба і солі
приємлю»
С.І. Пономарьов*

Основні дати життя Степана Івановича Пономарьова

3 (15) серпня 1828 р.	народився в м. Конотоп Чернігівської губ. (нині Сумської обл.) у сім'ї Конотопського міського голови. Мати походила зі старовинного українського шляхетського роду Порохонських. Початкову освіту здобув у місцевій церковно-приходській школі.
1841 р.	закінчив Конотопське повітове дворянське училище.
1841–1846 рр.	навчався в Ніжинській класичній гімназії при місцевому Юридичному ліцеї князя Безбородька.
1848–1852 рр.	навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира.
1850 р.	почав друкуватися в «Киевских губернских ведомостях», «Трудах Киевской духовной академии» та в інших виданнях.
1853 р.	працював позаштатним доглядачем учнів у 4-й гімназії та приватним учителем у Москві. Потім переїхав до Санкт-Петербурга, де активно відвідував місцеві бібліотеки, безуспішно намагаючись працевлаштуватися в них.
1853 р.	підготував дисертацію на тему «Исследования о русской журналистике», за яку отримав від Київського університету ступінь кандидата історико-філологічного факультету.
1855 р.	повернувся до Конотопа. Викладав російську мову та словесність, географію, історію в навчальних закладах Полтави – жіночій гімназії та Петровському Полтавському кадетському корпусі. У Полтаві склав навчальні посібники «Записки по теории поэзии» та «Записки по теории прозы». Там розпочав науково-бібліографічну діяльність.
1862 р.	вийшла одна з перших його праць – «Разбор сочинения преосвященного Филарета Черниговского «Обзор русской духовной литературы».
У січні 1868 р.	залишив педагогічну роботу.
З 1868 р. до весни 1872 р.	переїхав та проживав у Києві.
у 1871–1872 рр.	уклав і видав у Санкт-Петербурзі бібліографію праць М. Максимовича, з яким тривалий час підтримував дружні стосунки.
1872–1874 рр.	здійснив паломництво на Афон та до Палестини. Під час подорожі уклав каталог бібліотеки в монастирі Русіка на Атобі. Створив каталоги консульської бібліотеки і бібліотеки Духовної місії в Єрусалимі.

серпень 1874 р.	переїхав у Конотоп і повністю присвятив себе літературній і бібліографічній праці.
1876–1877 рр.	тимчасова посада в книгозбірні Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька для упорядкування великої приватної бібліотеки професора Московського університету академіка С. Шевирьова. Уклав її систематизований рукописний інвентар і картковий каталог (на прохання керівників).
1880–1881 рр.	брав участь у складанні друкованого каталогу Київської російської публічної бібліотеки (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого).
	С. Пономарьов відомий як надзвичайно плідний автор і редактор. У його доробку – понад 700 праць. Співпрацював із більш як 50 виданнями, зокрема із журналами «Отечественные записки», «Современник» та ін. У «Киевской старине» опубліковані його статті «Рукописи Румянцевского Музеума по истории Киева», «Старинные вирши на малороссийском языке», «Письма Гоголя к В. Тарнавскому», «Письма М. Максимовича к Т. Шевченку», «Киевская поэзия за 50 лет назад».

	започаткував літературні календарі, був автором або співавтором бібліографічних покажчиків праць українських і російських учених і письменників, укладачем краєзнавчих покажчиків. Упорядковував словники видатних осіб – уродженців Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської та Волинської губерній.
1898 р.	вийшла друком праця – «Земляки. Достопамятные уроженцы земли Черниговской». Повністю словник опублікувати не вдалося. Він став першим біобібліографічним виданням про Чернігівщину.
1900 р.	відсвяткував 50-літній ювілей своєї літературно-наукової діяльності, отримав багато привітань, зокрема Академії Наук.
вересень 1900 р.	долучився до створення та став співзасновником Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського. Свою унікальну бібліотеку вчений пожертвував Конотопському земству.
31.10 (13.11) 1913 р.	помер та був похований на цвинтарі парафіяльної церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Конотопі.
25 червня 2008 р.	Конотопській центральній міській бібліотеці було присвоєно ім'я С. Пономарьова
у серпні 2003 р.	На будівлі Конотопської центральної міської бібліотеки встановлено пам'ятну дошку, з нагоди 175-річчя від дня народження вченого.

Життєвий шлях видатного українського бібліографа, книгознавця, бібліофіла Степана Івановича Пономарьова (1828–1913), пов'язаний із низкою міст колишньої Російської імперії (Москва, Санкт-Петербург). Але більшу частину свого творчого життя він провів в Україні, зокрема головне місце посідають Конотоп, Київ, Полтава та Ніжин; саме ніжинський період життя став першою сходинкою його наукової біографії.

Окремо треба згадати, що Степан Пономарьов уніс вагомий доробок у розвиток української бібліотечно-бібліографічної справи, а саме: він був одним із найдавніших співробітників «Киевской старины» (1882–1906), який на той час був єдиним друкованим органом української думки на підросійській Україні. Серед підготовлених ним статей та історико-літературних документів привертають увагу вісім листів Т. Г. Шевченка «до різних осіб», листи М. Гоголя до В. В. Тарновського-батька, стаття про ніжинський рукописний журнал «Метеор литературы», в якому друкувався М. Гоголь. Більшість наукових праць ученого можна впевнено назвати українознавчими, хоч і написані вони російською мовою; автор та співавтор бібліографічних покажчиків праць українських учених і письменників «Пам'яті Гоголя» (К., 1882), «Наші письменниці» (СПб, 1879). Уклав красназвчі покажчики про Київ, Дніпро; склав словники видатних людей – уродженців Київської губернії, Полтавської губернії, Чернігівської губернії, Подільської губернії та Волинської губернії. Серед своїх земляків дослідив творчість українського поета Л. І. Боровиковського, кілька праць присвячено українському історику О. М. Лазаревському, брав активну участь у

редагуванні 3-х томного видання творів видатного вченого, першого ректора Київського університету Св. Володимира М. О. Максимовича, написав ґрунтовну бібліографію, опублікувавши низку матеріалів про його життя та діяльність «М. О. Максимович» (СПб, 1872); високо оцінив 1-й том празького видання «Кобзаря» у рецензії, вміщеній у петербурзькій газеті «Новое время» (1876, 13 травня); виявив широку обізнаність з історією публікацій творів Шевченка, звернув увагу читачів на біографію поета «Тарас Григорьевич Шевченко» (М., 1874).

Наведені факти свідчать про те, що вчений, який більшу частину свого творчого життя провів в Україні, добре відчував корені рідної землі, виростав і спілкувався в оточенні її кращих представників та має зайняти почесне місце в історії української науки та культури.

Народився Степан Іванович Пономарьов 5 серпня 1828 року в м. Конотоп Чернігівської губернії (нині Сумська область).

**Будинок, у якому народився С. Пономарьов.
Дім не зберігся (зі світлин)**

Початкову освіту здобув у місцевій церковно-парафіяльній школі. Після закінчення якої 1840 року був відданий у Конотопське повітове училище, у якому навчався недовго. В училищі він привернув до себе увагу штатного доглядача Івана Петровича Княгницького. Зауваживши в хлопцеві не аби-які здібності, Княгницький ублагав матір віддати сина до Ніжинської гімназії: «Продайте останню одежину, черевики, а сина віддайте до гімназії». Княгницького поважали в сім'ї Пономарьових як людина освічену, до порад котрої прислуховувалися і до котрої звертались в різних справах. Вдячний учень добре ставився до свого колишнього вчителя і не поривав із ним зв'язку і на гімназійній лаві, і в роки свого студентства. Приїжджаючи на канікули додому, він завжди спілкувався з ним на літературні теми, користувався його бібліотекою, сповіщав у своїх листах до нього про свої літературні виступи в пресі, прохаючи порад і вказівок [9].

Нагадаємо, що саме в цей час, 22 серпня 1840 р., у Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька була

відкрита класична гімназія з семирічним терміном навчання, що готувала молодь до вступу в Ліцей, а також до інших навчальних закладів [10].

Як зазначалося в указі імператора Миколи I: «З метою поліпшення нинішнього стану ліцею князя Безбородька і надання йому великих засобів для успішної освіти юнацтва,

16. (24 Апрель) Обь Уставь и Штатъ Лицея Князя Безбородко и о Штатъ Нѣжинской Гимнази.

Указъ Правительствующему Сенату.

Въ видахъ улучшения нынѣшняго состоянія Лицея Князя Безбородко и доставленія оному большаихъ средствъ къ успешному образованию юношества, приготовляющагося въ Гражданскую службу, признали Мы за благо дать оному высшему Учебному Заведенію новое устройство и, сверхъ того, учредить въ Нѣжинѣ особую Гимназію, какъ пріуготовительное къ поступленію въ Лицей Заведеніе.

2) Нѣжинскую Гимназію образовать на основаніи Устава Учебныхъ Заведеній 8 Декабря 1828 года и дополнителныхъ къ оному Постановленій.

Об Уставе и штате Лицея князя Безбородко и о штате Нежинской Гимназии. 24 апреля // Журнал Министерства народного просвещения. – 1840. – Май. – С. 151.

що готується до цивільної служби, визнали Ми за благо дати цьому вищому навчальному закладу новий устрій і, окрім цього, заснувати в Ніжині особливу гімназію як передпідготовчий до вступу в Ліцей заклад» [11]. Діяла гімназія на підставі

Статуту 1828 р.

Згідно зі Статутом у Ніжинській гімназії викладали Закон Божий, священну та церковну історію; російську

граматику, словесність та логіку; латинську, німецьку, французьку та грецьку мови; математику; географію та статистику; історію; фізику; каліграфію, креслення та малювання [12, с. 34.]. Директор, інспектор, а також викладачі іноземних мов та малювання в гімназії були ті ж, що й у Ліцеї. Навчання в гімназії тривало 7 років, а кількість учнів була в межах 250–350 осіб. Гімназія Юридичного ліцею

кн. Безбородька розміщувалася в окремій частині будівлі Лицею й мала відведені для неї класи, пансіон тощо.

28 липня 1841 року дванадцятирічний С. Пономарьов був зарахований у 1-й клас Ніжинської гімназії. Про гімназійні роки Степана Івановича відомостей збереглося мало. Проте

К В И Т А Н Ц И Я .

3/5
Вслідствие постановленія Главнаго Учебнаго Начальства, съ вольноприходящаго ученика 1го класса Нѣжинской Гимназіи *Степана Пономарьова* принято за право ученія его въ теченіи *первой* половины 18⁴¹/₄₂ учебнаго года всего одинъ рубль сорокъ три копейки серебромъ, и въ приходъ 28 числа *Юлія* мѣсяца подъ № 84^м записаны. Въ чемъ и дана изъ Нѣжинской Гимназіи сія квитанція, за надлежащею подписью и съ приложеніемъ казенной печати. Г. Нѣжинъ, 1841 года *Юлія* 28го дня.

Директоръ

Александръ Жуковскій

Кассиръ Лицея Михаилъ Соколовскій

офіційна періодика Юридичного лицеоу і Ніжинської гімназії («Промови», «Щорічні акти») – дають нам можливість простежити успіхи навчання юнака, у яких читаємо про гімназиста С. Пономарьова за підсумками першого року навчання таке: «за благонравність чи добropорядність, старанність і відмінні успіхи в науках, удостоєні найвищих нагород учні Ніжинської гімназії» [13, с. 71.], за підсумками шостого року навчання: «за відмінне благонрав'я, старанність і такі ж у науках успіхи, нагороджуються похвальними листами першого розряду і книгами» [14, с. 114.], за підсумками шостого року навчання: «за відмінне благонрав'я, старанність і дуже хороші успіхи в

Изъ числа сихъ учениковъ, переведенныхъ въ высшіе классы, за благоирание, прилежаніе и отличные успѣхи въ изучахъ, удостоены первостепенныхъ наградъ ученики Нѣжинской Гимназіи.

1) Переведенные изъ 1-го класса во 2-й.

Пономаревъ Степанъ, Савичъ Пётръ,
Павловъ Андрей.

Изъ числа сихъ учениковъ, за отличное благоирание, прилежаніе и таковыя же въ наукахъ успѣхи, награждаются похвальными листами перваго разряда и книгами:

Пономаревъ Стефанъ,
Царевскій Кириллъ,
Айгустовъ Николай.

науках, нагороджуются похвальными листами першого розряду» [15, с. 118.]. Тож, як свідчать документи, навчався юнак старанно та дуже добре.

Під час звернення до цього періоду життя цінними є «матеріали для біографії Степана Івановича Пономарьова», підготовлені Л. І. Радченком, родичем бібліографа та були опубліковані на початку ХХ століття в книзі «Письма И. С. Аксакова, Н. П. Барсукова... к библиографу С. И. Пономареву» (М., 1915). Завдяки їм вдалося відтворити ще деякі сторінки цього періоду. Відомо, що тільки перші 3 роки його квартиру оплачувала мати; на 3-му році він отримав урок за 5 руб. на рік, а з 4-го класу він мав безкоштовну квартиру і 15 руб. на рік за заняття з двома дітьми. Цей заробіток залишався в нього до закінчення

гімназії. Єдиним «документом» цього періоду є його зошит учня 4-го і 5-го класу з написом: «Класс IV-й 1844–1845 года. Класс V-й 1845–1846 року» [16].

У Ніжині, місті зі славними літературними традиціями,

Пономарьов всерйоз захопився літературою. Він передплачує журнали, листується на літературні теми з різними особами, запроваджує щоденник, видає сам рукописний журнал, пише в ньому статті з приводу тих чи інших питань літератури, виявляючи в них не по літах розвинене розуміння літературних явищ. Так, у листі від 14 жовтня 1845 р. він пише двоюрідному братові: «За цього маю приємність надіслати Вам книгу "Ратибор Холмогородський». Якщо можна буде скоріше надіслати назад її, тим краще. У книзі Ратибор прочитайте спочатку пояснення історичні, покладені наприкінці, це сприятиме жвавості читання».

Незадоволений пізнаннями, які йому давала гімназія, та іноді обтяжуючись шкільним життям, він захоплюється журналами. «Займуся літературою, щоб розважитися думками

Городъ Нижній. Историко-филологическій институтъ князя Безбородко (бывшій лицей). Съ фот. Празлукаго граа, Рашескій.

в царині словесності, щоб забути на якийсь час нудне, надокучливе шкільництво...» Щоденник «Путевые заметки» – 5 листопада 1847 р.» [17].

Під час навчання в 8-му класі, дев'ятнадцятирічний юнак

починає вести щоденник під назвою «Путевые заметки или Очерки жизни». Текст щоденника С. Пономарьова починається записами від 8 жовтня 1847 року. У

передмові він окреслює мету та наміри започаткованого щоденника: «Мені здається, що мої «Путевые очерки» анітрохи не привласнюють собі назви "Риторичних описів", баченого мною: я описував усе керуючись почуттями, а не досвідом. Вимога, досконалості, смію думати, ще не стосується мене. Це передача думок, вражень недосвідченого юнака-мандрівника... а тому, якщо прозорливе око досвідченого розбирача моїх нарисів відкриє місця,

позбавлені цікавості... я живлюсь втішною надією здобути прощення і поблажливість до цих рядків вражень, що запалили серце юного мандрівника, який палахкотить завзяттям і захоплюється наслідуванням істинно-високого, витонченого і прекрасного» [18]. У щоденнику він згадує раннє дитинство, початкове навчання і перебування його в церковно-парафіяльній школі [19].

У листах до брата він вміщує уривки свого твору, згаданих уже «Путевых очерков», із припискою: «Для мене вельми приємно було б, якби Ви в листі своєму присвячували трохи місця і часу на розбір кожного уривку, який я розмістив у кожному своєму листі, і вельми бажано було б чути Вашу думку про це» [20].

В останніх класах гімназії на С. І. Пономарьова значний вплив, за його власною вказівкою, справили твори М. В. Гоголя, і ці враження залишилося назавжди. Деякі уривки він вивчав напам'ять і навіть у старості не міг не згадати Гоголя без того, щоб не процитувати улюблені місця з «Мертвых душ». Улюбленому письменнику він відводить такі рядки свого щоденника: «... і передбачаю, що за всього мого слабкого розуміння його, кажучи про кожне його творіння, я напишу величезний твір, який ані переглянути, ані переписати, ані прочитати навряд чи буде час. Такою великою є сила і розмаїття його таланту, що і моя

учнівська стаття вийде за межі звичайних гімназійних творів... Чи не дивно і чи не доводить неосяжність його таланту, що, кажучи про нього, мимоволі надихаєшся, і, згадуючи його творіння, відчуваючи за одного спогаду чарівний їхній вплив, твердий і неплавний стиль мислителя перетворюється на легку, вільну, грайливу мову і виблискує поетичними зворотами... До скорішої зустрічі, мій коханий дивовижний Поет!.. Щоденник «Путевые заметки» – 2 окт. 1847 г.» [21]. Про Гоголя говорить він і в листах до брата, які з 1846 р. перетворюються на «дружньо-братський» журнал [22].

І в подальшому житті улюбленим письменником для С. Пономарьова залишався М. Гоголь, творча спадщина уславленого земляка займала чільне місце в особистій бібліотеці бібліографа. З нагоди 30-річчя від дня смерті письменника С. Пономарьов підготував ґрунтовний огляд творчості автора «Мертвых душ» та інших відомих робіт під назвою «Памяти Гоголя». Крім того, він піклувався про створення окремої гоголівської бібліотеки. У передмові до свого видання зазначено: «Найважливішою метою нашої праці було – сприяти складанню Гоголівської бібліотеки в Ніжині, де виховувався Гоголь. Покажчик наш може слугувати первісному заснуванню такої бібліотеки, а вона, своєю чергою, допоможе виправити сам покажчик, і тільки тоді можливе буде складання повної та ґрунтовної біографії Гоголя. Тому наполегливо просимо всіх, кому дорога пам'ять Гоголя, прийти на допомогу створенню Гоголівської бібліотеки, тобто жертвувати до Ніжинського інституту, які хто має, журнальні й газетні номери, де йдеться про Гоголя, а також – надсилати свої нотатки, виправлення, доповнення до

теперішньої праці, адресуючи їх до Ніжина, до Конференції Інституту. Допомогти такій справі – значить послужити пам'яті Гоголя. Пам'яті його присвячуються і справжні «Матеріали», зібрані «labore et Zelo» («працею та старанністю»), як свідчить напис Безбородьківського герба на фронтоні будівлі, що виховала Гоголя. 12 квітня 1882 р. Ніжин» [23, с. 7].

С. Пономарьову вдалося відшукати його Гоголівський рукопис перекладу «Дядько в скрутному становищі», журнали, що видавалися під час навчання Гоголя в

Журнал С. Пономарьова «Подарок сердца – Сердцу, дружеско-братский Журнал, издаваемый Любовью к брату, редакциею Души». Год 1-й, том 1-й.

Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька, малюнки, зроблені рукою цього письменника до його поеми «Мертвые души» тощо. Усе це він передав до музею М. В. Гоголя при Історико-Філологічному Інституті князя Безбородька, який був створений завдяки наполегливій праці професорів інституту Брандта, Бережкова, Сперанського, Лілеєва та інших. Степан Іванович за свою старанну працю зі створення

згаданого музею імені нашого великого письменника заслужив велику вдячність своїх сучасників [24, с. 55].

1848 року С. І. Пономарьов закінчив Ніжинську гімназію зі срібною медаллю і вступив до Київського університету Св. Володимира, на філософський факультет [25].

С. І. Пономарьов у 50-х роках
(зі світлин)

У студентські роки С. Пономарьов не забуває своїх ніжинських друзів та активно листується з ними. Цікаво, що листи також мають назву журналів. З цих листів-журналів зберігся лише один – до його друга Т. А. Кириленка. Ось повна назва цього журналу: «Киньгрусть, дружеский собеседник,

издаваемый любовью к другу. г. Киев 1849 г., Сентябрь» [26].

З листів-відповідей Т. А. Кириленка можна зробити висновок, що в цих листах-журналах були вміщені, між іншим, міркування Пономарьова про дружбу, про щастя. З них ми дізнаємося, що друзями-ніжинцями передплачувалися на той час «вскладчину» такі журнали: «Современник», «Библиотека для чтения», «Отечественные записки», «Москвитянин». Уже пізніше, згадуючи час навчання в Ніжинській гімназії, С. І. Пономарьов писав (10 грудня 1874 р.) Т. А. Кириленку: «Твій останній лист так і повіяв на мене старовиною, доброю та милою старовиною, коли бувало, що пересилали ми цілі пакети, журнали. Щасливий, блаженний час! Скільки разів тепер зітхнеш про нього і про себе!» [27].

У рідкісному книжковому зібранні бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя до цього часу зберігається книга Н. В. Данилевського «Таганрог, или подробное описание болезни и кончины императора Александра Первого, в Бозе почивающего» (Москва, 1828) з дарчим написом С. Пономарьова своєму другові Тарасу Кириленку: «Многоуважаемому Т. А. К. – в знак истинного уважения от признательного С. Пономарева 10 сентября 1847 г.»

Отже, наведені відомості суттєво доповнюють портрет майбутнього вченого і дають можливість дійти висновку, що саме в Ніжині почав формуватися його світогляд, любов до книги та бажання і вміння працювати з нею, що і визначило його подальшу професійну діяльність.

Так сталося, що доля закинула С. Пономарьова другий раз до Ніжина вже 1876 року. Він приїхав на запрошення директора

Історико-філологічного інституту

М. О. Лавровського як уже достатньо фаховий дослідник-бібліограф, що мав власний цінний науковий доробок та коло зацікавлень. Нагодою для цього приїзду було придбання для інституту бібліотеки відомого російського вченого-філолога Степана Петровича Шевирьова (1806–1864) – автора праць з історії поезії, поета, перекладача, критика.

Шевирьов С.П.
(1806-1864)

С. Шевирьов був пристрасним бібліофілом і за життя зібрав велику й

цінну бібліотеку, що була успадкована сином, військовим за фахом, підполковником Борисом Степановичем Шевирьовим.

26 березня 1876 року Конференція інституту

**Кириличні стародруки XVII-XVIII ст.
з бібліотеки С.П.Шевирьова**

**Видання XVIст. з бібліотеки
С.П. Шевирьова**

одноголосно підтримала пропозицію М. О. Лавровського щодо придбання для інституту бібліотеки С. Шевирьова і розглянула її каталог із 3 135 назв [28]. Як засвідчують протоколи Конференції Інституту князя Безбородька за 1876 рік спочатку відповідальна робота з приймання бібліотеки була запропонована членам конференції або наставникам. Проте «ніхто ані з членів конференції, ані із запрошених на засідання наставників гімназії не визнав за можливе, без шкоди для точного виконання прямих своїх службових обов'язків в інституті, прийняти на себе доручення, яке вимагає тривалої відсутності в інституті» [29, с. 24–25].

У цьому контексті зауважимо, що за Уставом Історико-філологічного інституту кн. Безбородька посада бібліотекаря покладалася, за обранням конференції, на одного з викладачів або наставників інституту, з винагородою, на підставі штату, по 200 руб. на рік. Але у зв'язку з численними справами в бібліотеці, що вимагали суттєвої витрати часу, сталося

унеможливлення поєднання посад викладача або наставника з посадою бібліотекаря. Тож інститут мав велику потребу в бібліотекарі, особливо у зв'язку з придбанням бібліотеки

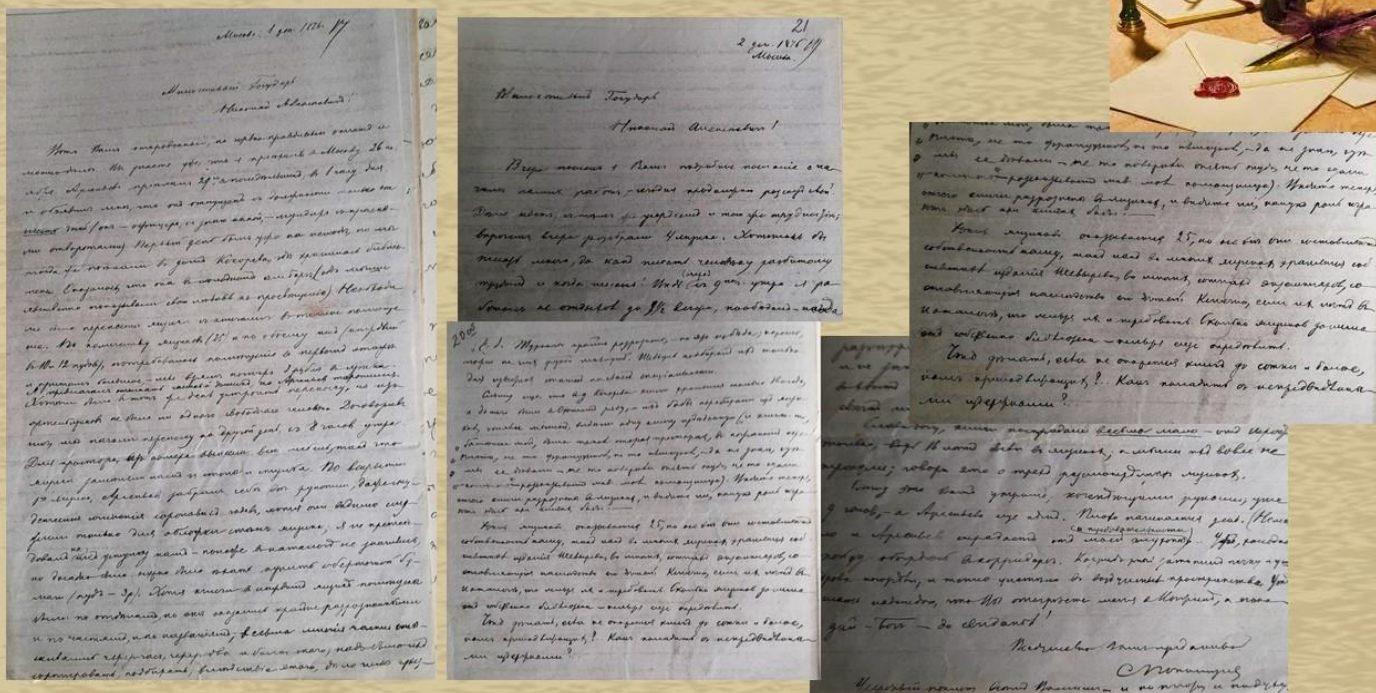

**С. І. Пономарьов у 1899 р.
у своєму кабінет (зі світлин)**

покійного Шевирьова. У травні 1876 року М. О. Лавровський звертається до попечителя Київського навчального округу з проханням ввести посаду бібліотекаря, але клопотання було відхилене [30]. Водночас до вирішення цього питання в законодавчому порядку дозволили запросити тимчасово особу для виконання обов'язків бібліотекаря.

Тож конференція запропонувала «взяти на себе зазначене доручення, із винагородою за виконання його у 200 руб. сріблом, Пономарьову, який має повну довіру конференції і призначений уже нею обіймати при Інституті штатну посаду

Листи С. Пономарьова до М. Лавровського

бібліотекаря. У разі отримання від пана Пономарьова позитивної відповіді, доручити правлінню негайно зв'язатися зі спадкоємцями Шевирьова з питання про те, з якого часу прийом бібліотеки може бути розпочато».

14 травня 1876 року конференція дала згоду на призначення Пономарьова тимчасово виконуючим обов'язки бібліотекаря, після отримання від нього відповідних документів [31].

У Відділі забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині збереглися матеріали, що відкривають деякі деталі, пов'язані з придбанням цієї бібліотеки С. Пономарьовим [32].

Збереглося п'ять листів-звітів Пономарьова до М. Лавровського, директора інституту. І перший від 1 грудня 1876 року. У ньому Пономарьов повідомляє, що він прибув до Москви 26 листопада. Степан Іванович був украй засмучений

уже після першої зустрічі із зятем Б. Шевирьова, штабс-

Микола Олексійович Лавровський (1825–1899), історик, філолог, педагог, сановник. Перший директор НІФІ кн. Безбородька (1875–1882). Засновник наукового друкованого органу «Известия Нежинского историко-филологического института князя Безбородко». Вперше дослідив життя і творчість Миколи Гоголя ніжинського періоду. Бібліотеці НДУ ім. Миколи Гоголя присвоєно його ім'я (2010).

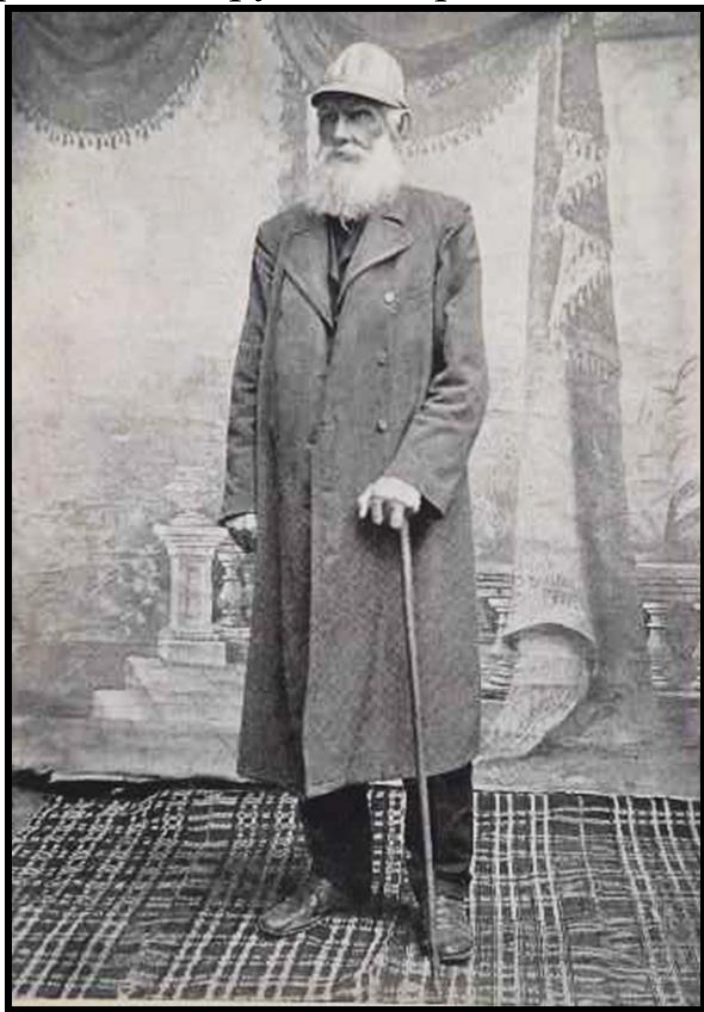
капітаном Арсеньєвим, від якого він мав прийняти бібліотеку. Арсеньєв прибув до Москви 29 листопада й одразу оголосив, що зі служби його відпустили тільки на шість днів. Тобто часу на приймання бібліотеки в 6 445 томах було вкрай замало. Прибувши в

Замоскворіччя, а саме в будинок Кокарєва, де зберігалася бібліотека (у

25 ящиках по 10–12 пудів кожен) виявилось, що вона вже 16 років містилася в холодній коморі, як пише Пономарьов, «де миші виразно показують свою любов до просвітництва». Відразу, не гаючи часу, вони

взялися до роботи. Насамперед ящики з книгами були переміщені в номери (за 3 руб. на добу). Із номера, де мав місце Пономарьов, винесли всі меблі. Умови проживання були кепськими. І як свідчить він в одному з листів «вибачте, що погано пишу, – адже мені примоститися ніде, строчу на колінах, як стародавні літописці, якщо вірити їхнім

зображенням» [33]. Крім цього, у приміщенні було дуже холодно доводилося спати «не роздягаючись, не роззуваючись, на матраці, на якому немає ні ковдри, ні подушки, ні простирадла». З особливою ретельністю Пономарьов виконує доручення, долаючи всі негаразди і незручності. Але дуже засмучений тим, що не був обізнаний про всі ці труднощі раніше: «я думав, що вона в теплі, у

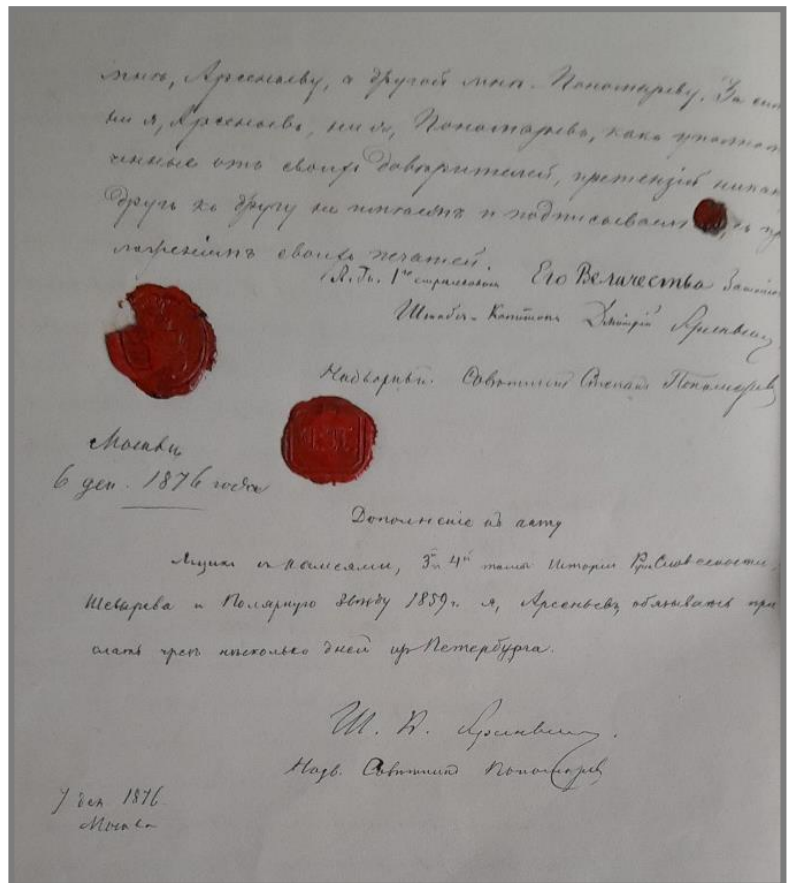
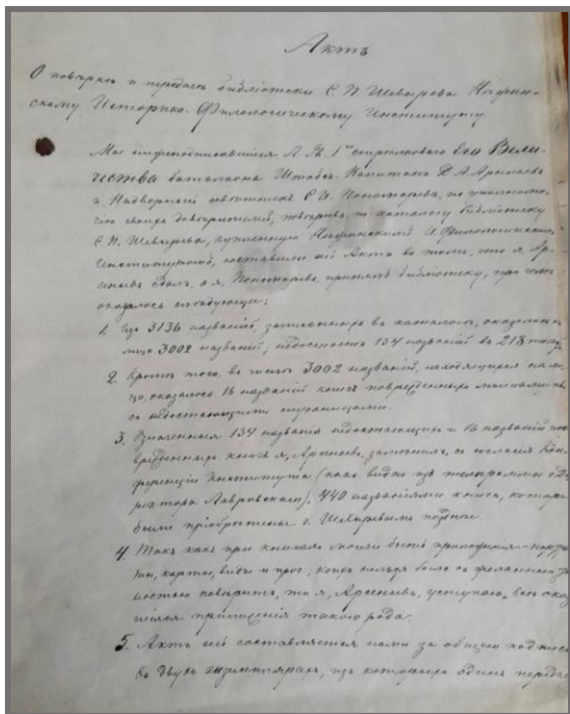
**С. І. Пономарьов у 1900 р.
(зі світлин)**

шафах, у належному порядку, я не думав, що треба платити ще й за приміщення для перевірки. Боюся, що здоров'я моє не витримає цієї роботи» [34]. У розпачі він пише: «Як міг я, непрактична людина, квола, стара, глуха, ризикнути на таку роботу, та ще й один!» [35].

Як відомо з листів, працювати доводилося щодня, з 9-ї години ранку, не відпочиваючи до половини на десяту вечора, пообідавши пів години, а іноді й зовсім без обіду. Не встигаючи в терміни, довелося звернутися по допомогу до двох жінок, які допомагали укладати книги в ящики та кількох московських студентів, які погодилися

допомогти за порцію чаю і хліба, а потім ще й за оплату зі своїх грошей 25 руб.

Особливих труднощів завдавало і звір'яння книжок із каталогом бібліотеки, бо як зазначає Пономарьов, скоріше за все під час його складання не було суворого систематичного або ж

хронологічного порядку при придбанні книжок: «інколи заголовки у ньому

вкрай схожий, інколи стоїть попереду ім'я автора, інколи назва книжки; ім'я автора чи видавця не зазначено крупним шрифтом; іноді твори не записано зовсім, а по факту є; шукаєш-шукаєш їх за каталогом – і гніваєшся, і лаєшся, та й таке інше... Відшукування книжок у такому каталозі, помилковому й нечіткому, пиляло мене тупою пилкою» [36].

Як дуже відповідальну і порядну людину його постійно хвилює надзвичайна точність і детальність наведених

Акт про перевірку та передачу бібліотеки

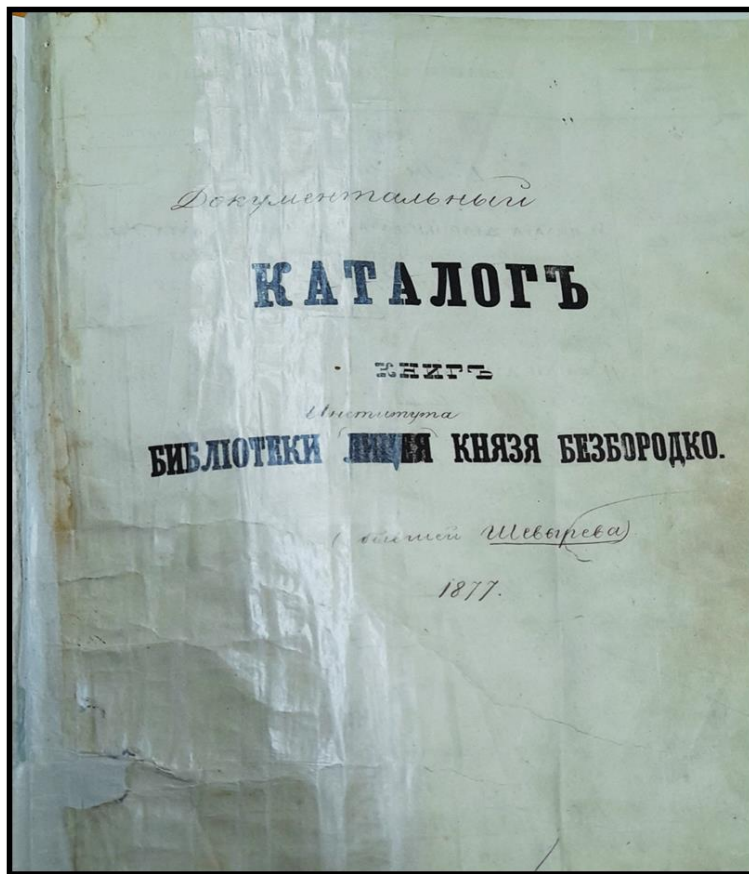
відомостей та достовірність прийому бібліотеки: «Якщо конференція знайде недоліки в моїй роботі і почне дорікати мені в бібліографічних неточностях, я відповім, я був вірний наданому мені каталогу. Чому не попередили мене, що бібліотека забита в шухлядах, у безладді і лежить 16 років у холодному приміщенні. Хто міг прийняти 6 445 томів за шість днів?... і піднімаючи голову, я твердо скажу, що я зробив не даремно і не навмання, а так сумлінно, як могли б зробити небагато людей. Утім, якби виявилось упущення з мого боку, навіть на 3 000 руб., я ж легко поповнюю – віддавши Інституту негайно свою бібліотеку в 5 000 томів. А 200 руб., на які Ви, панове, вказуєте в телеграмі, не винагородять мене за ті труди, за ті безсонні ночі, за ті муки, тривоги і метання, які переніс я і переносу відчайдушно ще тепер. І практично мало що залишилося від цих 200 руб.» [37]. Пономарьов схиляється навіть до думки, «що не можна було купувати бібліотеку, не перевіривши попередньо» [38].

Але копітка робота врешті-решт була успішно завершена і вантаж доставлений до Ніжина. Архівні документи зберігають акт про перевірку і передачу бібліотеки Шевирьова Ніжинському історико-філологічному інституту. 6 грудня 1876 року він був підписаний Арсеньєвим і Пономарьовим з прикладанням власних печаток [39]. У середині січня 1877 року 19 ящиків вагою 242 пуди були доставлені в Ніжин. 3 лютого 1877 року С. Пономарьов надав повний перелік документів, а саме: акти про прийняття бібліотеки в Москві; каталог її, надісланий до Інституту; власноручний каталог Шевирьова; два списки книг, яких

бракує в бібліотеці та пошкоджених; два списки книг доповнених і записаних [40].

Згодом конференція інституту слухала рапорт надвірного радника Пономарьова і ухвалила таке рішення: «Подякувати С. І. Пономарьову за вельми точне і найвищою мірою уважне до інтересів інституту виконання наданого йому конференцією доручення щодо прийому Шевирьовської бібліотеки» [41].

Незабаром його запрошують скласти каталог

«Документальный каталог книг библиотеки Института князя Безбородко (бывшей Шевырева) (1877 р.)»

Шевирьовської бібліотеки, про це він пише в листі з Конотопу: «бібліотеку я здав добре... zostались задоволені і тепер запрошують мене знов – щоб я приїхав скласти каталога; їду знов до Ніжина і пробуду там до самих свят» [42]. Нагадаємо, що як знавець бібліотечної справи

С. Пономарьов брав участь у складанні каталогів монастиря Русіка, консульської

бібліотеки духовної місії в Єрусалимі під час перебування на Сході в 1872–1874 роках [43].

Завдяки наполегливій праці С. І. Пономарьова бібліотека С. Шевирьова була систематизована. Каталог складається з опису 3 736 найменувань книг. Кожен опис каталогу містить порядковий номер книги, автора, назву, місто та рік видання. Книги в каталозі розташовані в систематичній послідовності, за галузями наук – богослів'я, філософія, історія, світова та слов'янська література, філологія, географія, мистецтво, антична культура та археологія тощо. Рукописний фонд, у якому містилися манускрипти та окремі документи XV–XVIII ст. розподілені на богословські, історичні, рукописи віршів XVIII ст., рукописи з історії народної поезії, з географії та інші.

Наразі «Документальний каталог книг бібліотеки Інститута князя Безбородко (бывшей Шевырева) (1877 р.)»,

Головний корпус бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

складений відомим бібліографом Пономарьовим, що

становить 273 аркуші, зберігається в бібліотеці імені академіка М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. А книжкове зібрання С. П. Шевирьова стало потужною базою для наукової роботи багатьох поколінь науковців та вихованців Ніжинської вищої школи.

Потрібно сказати, що, взагалі, протягом усього життя Ніжинська вища школа була в полі зору С. І. Пономарьова. Він був добре знайомий з випускником Ніжинського

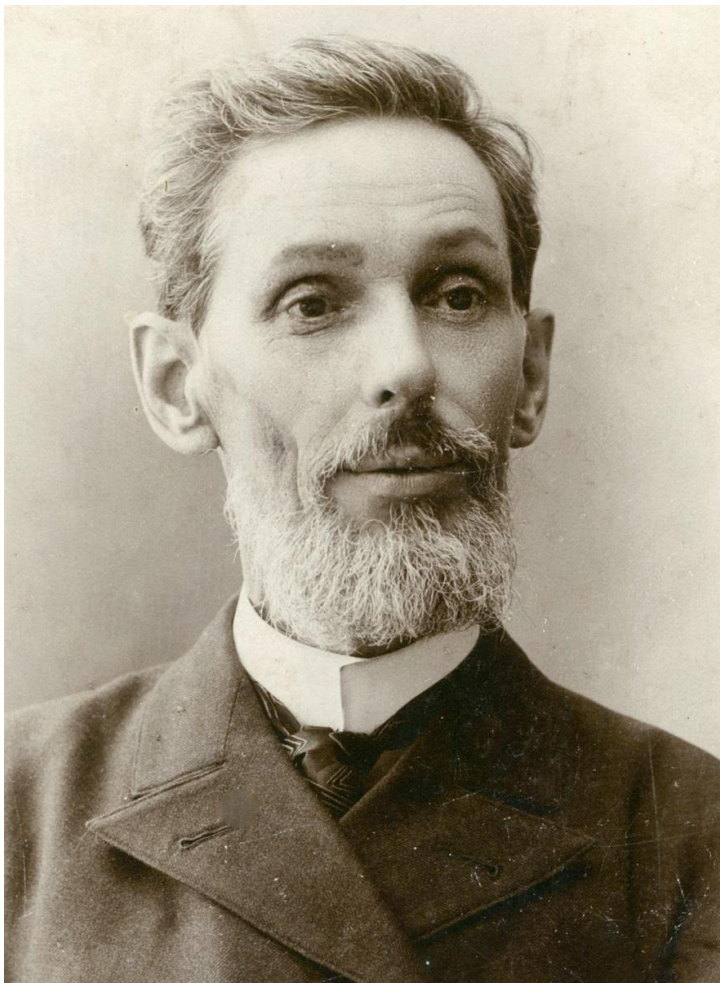
юридичного ліцею відомим перекладачем, видавцем М. В. Гербелем. Перебуваючи у різних містах, вони підтримували дружні зв'язки листовно. «Радію Вашій бібліографічній діяльності, яку я дуже поважаю» – писав М. Гербель із Петербурга своєму колезі 12 грудня 1879 р.» [44]. 27 січня 1880 р. він попросив С. Пономарьова допомогти йому в складанні

Гербель М.В.

списків викладачів та вихованців Ніжинського ліцею для книги про історію цього навчального закладу, що мала скоро вийти» [45]. У його черговому листі читаємо: «Дуже Вам вдячний за Ваші поправки до моїх видань.... Надсилаю Вам закінчення «Списку творів вихованців Ніжинського Ліцею», з проханням переглянути його і додати та виправити, бо за всього мого бажання зробити їх якомога повнішими, я рішуче відчуваю неспроможним для того, маючи на увазі всі Ваші

виправлення до моїх видань, воістину дивовижними, коли взяти до уваги те, що я для одного Шіллера перебрав до 12 000 томів у Публічній Бібліотеці... Увесь Ваш Микола Гербель» [46].

Дружні стосунки С. І. Пономарьов підтримував з професором Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька Михайлом Миколайовичем Бережковим. Про це свідчить запис щоденника від 29 червня 1893 року.

Бережков М.М.

Мовиться про спільну поїздку з Конотопа разом з С. Пономарьовим. Михайло Бережков записав жартівливий вірш Пономарьова, присвячений професорові та наступний запис: «Взагалі, він веселий, приємний співрозмовник і доволі освічена людина. Гарна пам'ять! І як шкода, що глухий!» [47, с. 92].

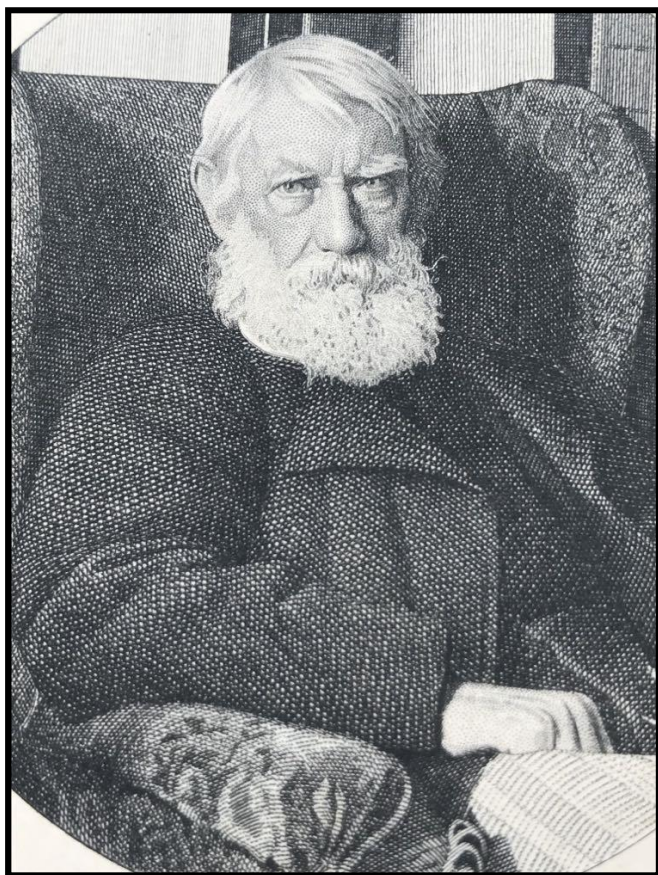
Цікаві факти віднаходимо у щоденникових записах М. Бережкова від 25 жовтня 1902 року:

«Степан Іванович Пономарьов, 50-річний ювілей якого святкувався (деякими установами та особами) наприкінці вересня цього року і на початку жовтня, написав мені у відповідь на привітання три листи. В одному з них вірші:

Град Конотоп – мне колыбель,
А милый Нежин – мой учитель;
Но в Академии досель
Не член я вовсе, а служитель,
Чернил и денег расточитель,
Хотя и скуден мой кошель.
Пишу я в alma mater снова,
И как мне снова не писать,
Когда могу я Бережкова
«Превосходительством» назвать?!

(Дивак – Степан Іванович! Відчувається, що він досі бадьорий, здоровий чоловік). Балагурить! – Але ще того важливіше: він – благочестива в душі людина» [48].

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що видатний учений, бібліограф і книгознавець Степан Іванович Пономарьов вписав свою сторінку і в історію бібліотеки

Ніжинської вищої школи, полишивши по собі помітний слід в її становленні. Пам'ять про нього зберігають книги, які він подарував бібліотеці, а саме С. І. Пономарев «По Святой земле: Из Палестинских впечатлений 1873–1874» (СПб, 1899) з дарчим написом автора «Приснопамятной Нежинской Гимназии от глубоко благодарного

воспитанника 1841–1848 годов паломника. Ст. Пономарьова в день своего пятидесятилетия», інші видання, які свого часу були подаровані С. Пономарьову та каталог книг бібліотеки (бывшей Шеверева) (1877 р.).

У першому біографічному виданні Чернігівщини, підготовленому С. І. Пономарьовим, він прагнув зберегти для нащадків постаті відомих діячів України. На жаль, повністю словник і досі опублікувати не вдалося. Вийшла друком лише його частина – «Земляки. Достопамятные уроженцы земли Черниговской». Про тих славних діячів української землі С. Пономарьов говорив: «горіла іскра Божа, хто подвигом добрим подвизався і про кого зосталася в громаді з якого-небудь боку помітна пам'ять...» [49]. Саме такі слова можна сказати про Степана Івановича Пономарьова, неординарну, талановиту людину, у якому теж «горіла іскра Божа» і який прожив нелегке життя, але встиг зробити стільки добрих справ, що його ім'я із вдячністю згадуємо й сьогодні.

Список бібліографічних посилань

1. Різниченко В. Бібліограф С. Пономарьов. З нагоди 100-ліття з часу його народження (1828–1928). Київ, 1928. 20 с.
2. Радченко Л. Подвижник книги, 1828–1928. Київ, 1929. 20 с.
3. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича, М. Погодина [и др.] к библиографу С. И. Пономареву с примечаниями издателя: материалы для биограф. С. И. Пономарева с хронол. списком его трудов / предисл. Л. И. Радченко]. Москва : Изд. Л.Э. Бухгейм, 1915. CV, 230 с., 15 л. ил., портр.
4. Шендеровський В. Видатний бібліограф другої половини ХІХ століття. *Пам'ять століть*. 2007. № 4–5. С. 141–145.
5. Дудко В. Забутий бібліограф. *Вітчизна*. 1984. № 10. С. 203–205.

6. Стронська Н. Степан Пономарьов: бібліограф, книгознавець, дослідник, новатор. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 9. С. 36–38.
7. Коцирій Л. Сторінки творчої спадщини Степана Івановича Пономарьова. *Вісник Книжкової палати*. 1998. № 2. С. 37–39.
8. Абдуллаєва Н. Визначний бібліограф, літературознавець та книголюб С. Пономарьов. *Бібліотечна планета*. № 1. 2014. С. 28–30.
9. Різниченко В. Бібліограф С. І. Пономарьов ... С. 8.
10. ЦДІАК (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 557 зв. – 558 зв.
11. Об Уставе и штате Лицея князя Безбородко и о штате Нежинской Гимназии. 24 апреля. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1840. Май. С. 151.
12. Краткая историческая записка о Лицее князя Безбородко и Нежинской Гимназии, за 1840–41 учебный год. *Речь о периодах поэзии и записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, написанные для прочтения на торжественном акте сих заведений, бывшем 1841 года. Сентября в 21-й день*. Киев, 1842. С. 31–48 с.
13. Краткая историческая записка о состоянии и действиях Лицея князя Безбородко и Нежинской Гимназии за 1841–42 учебный год. *Речь об истории и историческом искусстве и записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, написанное для прочтения на торжественном акте сих заведений, 1842 года. Сентября в 27-й день*. Киев, 1843. С. 53–94.
14. Историческая записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии за 1844–45 учебный год. *Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1845 года июня в 29-й день*. Киев, 1845. С. 87–122.

15. Историческая записка ..., за 1845–46 учебный год. *Речь и историческая записка, написанная для прочтения в торжественном собрании Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшем 1846 года июня в 23-й день.* Киев, 1846. С. 87–128.
16. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича С. XVIII.
17. Там само. С. XXV.
18. Там само. С. XIX.
19. Там само. С. VII.
20. Там само. С. XIX.
21. Там само. С. XX.
22. Там само. С. XXII.
23. Памяти Гоголя: (материалы для библиографии литературы о нем) / собрал С. И Пономарев. Киев : Тип.С. В. Кульженко,1882. 60 с.
24. Дмитриевский А. А. Памяти библиографа и вдохновенного певца Св. Земли С.И. Понамарева: по переписке его с о.архимандритом Антонином и В. Н. Хитрово. Санкт-Петербург, 1915. 57 с.
25. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича, С. XXVII.
26. Там само. С. XXX.
27. Там само. С. XXXI.
28. Михед П. Бібліотека С.П. Шевирьова. *Під прапором Леніна.* 1986. 25 листопада. С. 3.
29. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/77 год. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине за 1878 г.* Киев,1878. 1. Офиц. отд. С. 21–63.
30. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 2–3.

31. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/77 год. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине за 1878 г.* Киев, 1878. 1. Офиц. отд. С. 24–25.
32. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28.
33. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 22 зв.
34. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 19 зв.
35. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 25.
36. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 27.
37. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 25.
38. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 24.
39. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 3–3 зв.
40. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 2–2 зв.
41. Извлечение из протоколов Конференции Института князя Безбородко за 1876/1877 год. *Известия Историко-филологического Института князя Безбородко в Нежине за 1878.* Киев, 1878. 1. Офиц. отд. С. 38–39.
42. Різниченко В. Бібліограф С. І. Пономарьов С. 14.
43. Дмитриевский А. А. Памяти библиографа С. 56.
44. Письма И. С. Аксакова, М. Максимовича С. 125.
45. Там само. С. 126–129.
46. Там само. С. 132–134.
47. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) / за ред. О. П. Кривобока. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 400 с.
48. Там само. С. 306.
49. Шендеровський В. Видатний бібліограф С. 144.

Довідка про автора

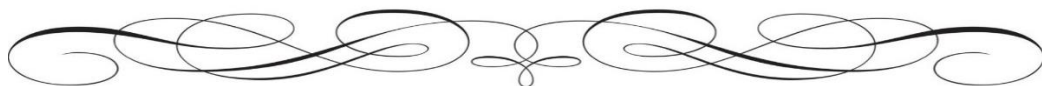

Галина Сергіївна Осіпова народилася 17 липня 1955 року в селі Дальні Бондарі Слуцького району Мінської області (Білорусь). У 1974 році закінчила Могильовський бібліотечний технікум імені О. С. Пушкіна, Хабаровський державний інститут мистецтв та культури (Росія).

Завідувачка бібліотек різних відомств, старший методист, заступниця директора ЦБС.

З 1993 р. ст. бібліотекарка бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, з 2007 р. завідувачка відділу обслуговування бібліотеки, з 2021 р. заступниця директора бібліотеки.

Автор декількох наукових публікацій, пов'язаних з історією бібліотеки Ніжинської вищої школи: *«Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр.)»* (Ніжин, 2018), *«Л. С. Кулжинская и её вклад в развитие библиотеки Нежинской высшей школы в 20-е годы XX столетия»* (Ніжин, 2019), *«Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки великого перелому (1920–1930-ті рр.)»* (Ніжин, 2019), *«Сторінки історії: бібліотека Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька (1820–1832)»* (Ніжин, 2020), *«Сторінки історії: бібліотека Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька (1832–1840 рр.)»* (Ніжин, 2021), *«Бібліотекарі Ніжинської гімназії вищих наук і Фізико-математичного ліцею князя Безбородька та їхній внесок у становлення бібліотеки (1820–1840-ві рр.)»* (Ніжин, 2021), *«Організація бібліотечного обслуговування читачів у контексті історії бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька»* (Ніжин, 2022), *«Ніжинська сторінка в житті та діяльності відомого бібліографа С. І. Пономарьова (до 195-річчя від дня народження)»* (Ніжин, 2023), *«Введення посади бібліотекаря у книгозбірні в контексті історії Ніжинської вищої школи: до 205-річчя бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя»* (Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2024. № 3 (37). С. 50–57).

Науково-популярне видання

**Серія «Імена в історії бібліотеки»
Випуск 4**

Галина Осіпова

**Маловідомі постаті бібліотеки
Ніжинської вищої школи:
Степан Іванович Пономарьов**

(5.08.1826–31.10.1913)

**Відповідальний за випуск:
О. С. Морозов – директор бібліотеки**

**Макет обкладинки: Г. М. Зоценко
Літературний редактор – Д. М. Бобрик**

**Редактор-бібліограф – Л. П. Косовських, завідувач сектору
наукової бібліографії бібліотеки**

